

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa

104249 sz. OTKA-kutatás
2012. október – 2015. szeptember

Bemutató a *Félúton* konferencia számára
2012. október 12.

Havas Ferenc egyetemi tanár

A kutatás rövid előtörténete

2005: Az uráli tipológiai adatbázis létrehozásának kezdeményezése a 10. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson, Joskar-Ola, Mari Köztársaság

2008: A tervezet részletesebb megvitatása egy kizárólag ennek a témának szentelt konferencián, Bécsi egyetem

2008–2009: A tervezet bemutatása különböző konferenciákon és előadásokon (Pozsony, Hanti-Manszijszk, Moszkva, Tallinn, Szeged, Izsevszk)

2010: 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszus, Piliscsaba: a tipológiai szimpózium kiemelt témája

2010, 2011, 2012: OTKA-pályázatok, idén sikerrel

Hogyan képzelendő el az uráli nyelvek tipológiai adatbázisa?

Vázlat szerkezetéről és rendeltetéséről

... a sorok pedig a *paramétereket*, azaz a tipológiailag jellemző nyelvi jegyeket.

...						
alapszórend						
birtokos szerkezet						
feltételes mondat						
...						

Egy cella tartalma azt mutatja, hogy hogyan alakul egy adott paraméter egy adott nyelvben.

	...	6.	7. erza- mordvin	8.	...	
...						
...						
...						
birtokos szerkezetek			<i>a birtokos szerkezetek felépítése az erza- mordvin nyelvben</i>			
...						
...						
...						

Így jelennek meg tehát egy adott paraméterrel kapcsolatos jellemzők az egyes nyelvekre nézve:

	...	6. mari (cseremisiz)	7. erza- mordvin	8. moksa- mordvin	...	
...						
...						
...						
birtokos szerkezetek	...	<i>a birtokos szerkezetek felépítése a mari nyelvben</i>	<i>a birtokos szerkezetek felépítése az erza- mordvin nyelvben</i>	<i>a birtokos szerkezetek felépítése a moksa- mordvin nyelvben</i>	...	
...						
...						
...						

Egy nyelv különböző paraméterértékeinek megjelenítése:

	erza- mordvin			
...						
...			...			
birtokos szerkezetek			<i>a birtokos szerkezetek felépítése az erza- mordvin nyelvben</i>			
számneves szerkezetek			<i>a számneves szerkezetek felépítése az erza- mordvin nyelvben</i>			
adpozíciós szerkezetek			<i>az adpozíciós szerkezetek felépítése az erza- mordvin nyelvben</i>			
...			...			
...						

Dialektusok

Hány oszlopra lesz szükségünk?

- Az élő uráli nyelvek: legalább 19 megjelölés.
- Egyes nyelvmegnevezéseket a finnugrisztikában különböző nyelvjárások közös megjelöléseként kezelnek.
- Bizonyos megjelölések mögött egyesek önálló nyelveket, mások nyelvjárásokat látnak.
- Gyakran lényeges különbségek vannak egy nyelv különböző nyelvjárásai mögött is.
- Következésképpen: annyi tételt (külön oszlopot) kell felvennünk, ahány *tipológiailag* különböző dialektus létezik.
- Mindezen nyelveket, illetve nyelvváltozatokat *dialektusnak* nevezzük az adatbázisban.

A **karjalaiak** (vagy **karélok**, orosz karélok és keleti karélok) Finnország déli-délkeleti területein, Oroszországban délen a Ladoga- és az Onyegató, északon pedig a Fehér-tenger által határolt Karjalai Köztársaságban, valamint a Tveri és Novgorodi területeken élő balti-finn nép. Finnország területén ma is megtalálható az Észak-Karjala névre hallgató tartomány, de az itt élők mára teljesen beolvadtak a finnek közé. A mai Karjalai Köztársaság a történelmi Kelet-Karjalának felel meg.

Földrajzi, gazdasági és nyelvi alapon a karélokot három csoportra szokás osztani. Az északi/arhangelszki vagy karjalai csoport az egykori arhangelszki kormányzóság területén él, a legfontosabb nyelvjárási-települési központok közé tartozik például Kiestinki, Uhtua, Vuokkiniemi, Repola. Az aunuszi vagy olonyeci karélok Aunusz és Petroszkoj területén, a Ladoga-tó keleti-északkeleti oldalán élnek, nyelvi szempontból közéjük sorolhatók a finnországi Salmi és Impilahti területeken élő karélok is. A déli, vagy tveri és novgorodi karjalai csoport a Tveri (Veszjogonszk, Bezseck, Kasin, Visnyij Volocsok) és a Novgorodi (Tihvin, Borovicsi, Valdai, Demjanszk) területeken él.

Paraméterek

Hány sorra lesz szükségünk?

- A paraméterek száma tetszőleges, de legalább 200.
- A paraméterek száma attól is függ, hogy a nyelv mely szintjeit/összetevőit érinti a tipológiai jellemzés (fonetika/fonológia, morfonológia/morfológia, szintagmatan, szintaxis, lexikon).
- A most tervezett adatbázis csak a morfonológiától a szintaxisig terjed, ott azonban felöleli mind a grammatikai, mind a szórendi (morfémarendi) jellemzőket.

A paraméterek legfőbb forrásai:

- **WALS**
 - = World Atlas of Language Structures, <http://wals.info> (vagy keress rá a WALS szóra)
- Matthew Dryer tipológiai adatbázisa,
 - <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/dryer/dryer/database> (vagy keress rá Matthew Dryer nevére),
- H. F. módosításai és újabb paramétereit,
- a kutatás során felmerülő újabb igények.

A paraméterek megadása:

- Paraméterhalmaz: a tipológiailag jellemző grammatikai jegyek javított és bővített készlete
- A paraméterek meghatározása: pontos, de nem túlbonyolított definíciók (a paraméter szokásos alternatív megnevezéseire való utalással)

Részletek: a paraméterértékek

A paraméterértékek megadása:

- A paraméterértékek készlete: az adott paraméternek lehetőség szerint minden megkülönböztethető megvalósulási változata a világ nyelveiben.
- A paraméterértékek meghatározása: pontos és egyértelmű definíciók.
- A paraméterértékek megadási módja: egy lehetőleg áttetsző kód (karakter sorozat)
- *Vegyes* megoldások kódolása egy adott dialektusban: két kód összekapcsolása néhány logikai szimbólum segítségével (például & az „egyaránt megfigyelhető” és / „mindkettő megfigyelhető, de az első a domináns” értelemben)

**Részletek:
a paraméterek megjelenítése**

A birtokos névmások szórendje

- **Paraméter:** Birtokos névmások szórendje
- **Értékek:** NoPoss(NB)
Poss(NB)N
NPoss(NB)
- **Kommentár**
- **Utalások:** D 31b

Kommentár

- az adott paraméter **mibenlétének** magyarázata és definíciója
- segítség a szóban forgó jelenség **megállapításához**
- az adott paraméter minden egyes **értékének** magyarázata

Birtokos névmások szórendje

- A birtokos névmások olyan szófajilag specifikus, nem kötött (not bound, NB) grammatikai morféma (szavak), amelyek jelzőként jelennek meg a birtokot kifejező főnév mellett, és utalnak a birtokos személyére vagy/és számára (esetleg nemére, osztályára is). Elhelyezkedhetnek a birtok előtt vagy után.
- Birtokos névmás mint önálló szófaj léte a nyelvben csak akkor állapítható meg, ha a birtokos személyét és/vagy számát kifejező önálló grammatikai szó nem azonos a személyes névmás valamely alakjával. Így például egy személyes névmás egyébként is használt genitívusza mint névmási birtokosjelölő nem tekinthető birtokos névmásnak. Ugyancsak nem birtokos névmás a birtokosként kötelező artikulussal vagy más kötelező kiegészítéssel álló személyes névmási alak, például *az én...* a magyarban.
- Típusok:
 - NoPoss(NB)**: a nyelv nem ismeri a birtokos névmás szófaját.
 - Poss(NB)N**: a nyelv használ birtokos névmásokat, és azok a birtok előtt állnak.
 - NPoss(NB)**: a nyelv használ birtokos névmásokat, és azok a birtok után állnak.

**Részletek:
a paraméterérték megadása
egy adott dialektus számára**

	...	magyar	...
...			
<ul style="list-style-type: none"> • Paraméter: Adnominális melléknevek egyeztetése • Értékek: NoAgr NoAdjAgr AdjAgr AdjNumAgr AdjCaseAgr AdjClassAgr AdjNumAdjCaseAgr • <u>Kommentár</u> • Utalások: 		NoAdjAgr 	
...			

Kommentár (háttérmagyarázat)

NoAdjAggr:

A nyelvben egyéb adnominális szerkezetekben van egyeztetés, a jelzői szerkezet *melléknévi* részét azonban nem egyeztetjük a jelzett főnévvel.

a fekete kutya-val

ART_{DEF} black-∅ dog-**INSTR/COMIT**

‘with the black dog’

ez-zel a kutya-val

this-**INSTR/COMIT** ART_{DEF} dog-**INSTR/COMIT**

‘with this dog’

Az adatbázis szerkesztése

- Az adatbázis informatikai rendszerének létrehozása és telepítése a világhálóra.
- A kritériumoknak (a dialektusok, a paraméterek és a paraméterértékek készletének) kidolgozása magyar, majd angol és orosz nyelven.
- A kutatók felderítik a különböző dialektusok paraméterértékeit, elkészítik az ezekhez tartozó kommentárokat.
- Szükség esetén új paraméterek (később új dialektusok) beiktatása.

Új dialektus beiktatása:

	...	enyec	nyenyec	új dialektus	nganaszán	...
				...		

Új paraméter beiktatása:

...						...
Alapszórend						...
Adnominális birtokos szerkezet						...
Új paraméter						...
Feltételes mellékmondat						...
...						

Felügyelő Bizottság:

- szerzők felkérése
- tematikus felhívások
- szakmai ellenőrzés
- jóváhagyás
- fordítás
- beillesztés

Az adatbázis használata

- Az adatbázis egy bármely kutató számára hozzáférhető és működtethető internetes mechanizmus.
- Az adatbázis használatának lényege: adatkigyűjtés egy vagy több meghatározott paraméter értékeire nézve egy vagy több meghatározott dialektusban.
 - A kiválasztható dialektusok száma: egy, több vagy az összes.
 - A kiválasztható paraméterek száma: egy vagy több, ésszerű határok között.
 - A kiválasztható paraméterértékek száma: egy vagy több.

- Az eredmények megjelenítése: áttekinthető, menthető és nyomtatható táblázatok formájában.
 - Az eredménytáblázat valójában a rejtett ösztáblázat egy résztáblázata.
 - Ez is tartalmazza a releváns hiperlinkeket:
 - Az oszlopfelekben: az adott dialektus neve (azonosítója) és rövid (geográfiai, lélekszámi stb.) jellemzése;
 - A sorok vezércellájában: az adott paraméter és a lehetséges értékek magyarázata, instrukciók az azonosításhoz;
 - A cellákban: háttérinformáció (nyelvi példákkal ellátott kommentár) a megjelenő paraméterérték alátámasztására.

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisának egyedi vonásai

*Az uráli nyelvek tipológiai
adatbázisára irányuló tervezet
első résztervezete (pilot project)*

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa

Négy ugor „dialektus” (négy oszlop):

- magyar (köznyelv)
- vogul (manysi) északi nyelvjárás
- osztják (hanti) két nyelvjárás:
 - szinjai
 - szurguti

A kutatás feladatai és módszerei

- Az adatbázis koncepciójának kialakítása.
- A kutatandó nyelvjáráások meghatározása, szöveges kommentárok elkészítése.
- A paraméterkészlet, a paraméterértékek meghatározása, szöveges kommentárok elkészítése.
- A fellelhető leíró nyelvtanok és egyéb szakirodalom feldolgozása.
- Kérdőívek összeállítása, kérdőíves feltárás terepen.
- Együttműködés anyanyelvi szakemberekkel a terepen és itthon.
- Az adatbázis informatikai rendszerének elkészítése (előkészítés, megrendelés, tesztelés).
- Az adatbázis feltöltése az összes feltárt adattal.
- Az adatbázis hozzáférhetővé tétele a világhálón.

Az uráli (ugor stb.) nyelvek tipológiai adatbázisának jelentősége

- ❖ A paraméterértékek felderítésének igénye kihívás a nyelvleírás számára.
- ❖ Az egyes oszlopokban olvasható információk lényegében az adott dialektus (potenciálisan) teljes tipológiai leírását adják.
- ❖ A nyelvcsalád tipológiai feldolgozása
 - új szempontokat és ismereteket kínál az egyes nyelvek szakemberei számára;
 - autentikus tipológiai képet nyújt az adott nyelvekről az egyetemes tipológia számára;
 - tipológiai értelemben elhelyezi az uráli nyelveket a világ nyelveinek variabilitási terében:
 - bemutatja e nyelvek egyetemes és részleges hasonlóságait, valamint egyedi vonásait az emberi nyelvek között;
 - végül is: **feltárja az uralistáknak nyelveik tipológiai természetét, a tipológusoknak pedig az uráli nyelvek valódi szerkezetét.**
- ❖ Perspektívák: nyelvész-nemzedékek alkotják és használják az uráli nyelvek egymással és a világ nyelveivel való összevetésére.

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisa

104249 sz. OTKA-kutatás
2012. október – 2015. szeptember

Köszönöm a figyelmet.